

შალვა გლოველი

ქართველ მეფეთა ტიტულატურის შესახებ - „მეფეთა-მეფე“

მეფეთა ტიტულატურა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკვლევო საკითხია. ტიტულატურის შესწავლა მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია, ის საკმაოდ საინტერესო და მდიდარ ინფორმაციას მოიცავს. საქართველოს ისტორიაშიც მეფეთა ტიტულატურის მიხედვით არაერთი საკითხი ნათელი გამხდარა მკვლევართათვის. ამჯერადაც გვინდა ერთი ტიტულის – „მეფეთა-მეფის“ – შესახებ ვისაუბროთ და კონკრეტულ ფაქტებთან ერთად გავიაზროთ ამ ტიტულის შინაარსი, მასში დაცული მდიდარი ინფორმაცია და ისტორიული ფაქტები. ამთავითვე აღვნიშნავთ, რომ საუბარი ეხება არა ზოგადად „მეფეთა-მეფის“ ტიტულს, არამედ „ქართველთა სამეფოში“ ამ ტიტულის შინაარსს, კერძოდ, გურგენ მეფის მიერ „მეფეთა მეფის“ ტიტულის ფლობას.

როგორც ცნობილია, 994 წელს გარდაიცვალა ბაგრატ II „ქართველთა მეფე“ („რეგენად“ წოდებული). მის შემდეგ ეს ტიტული და სამეფო ტერიტორიებიც უნდა გადასულიყო მისი მემკვიდრეების გურგენის (ბაგრატ II-ის ძე) და ბაგრატ III-ის (გურგენის ძე, ბაგრატ II-ის შვილიშვილი) ხელში. გურგენი წყაროებში იხსენიება „მეფეთ-მეფის“ ტიტულით და არა „ქართველთა მეფედ“.

როგორც ირკვევა, 994 წელს ბაგრატ II „ქართველთა მეფის“ გარდაცვალების შემდეგ ეს ტიტული გადასულა არა მისი მემკვიდრეების, არამედ დავით კურაპალატის ხელში. ამას მოწმობს ჩვენამდე მოღწეული ათონის ლავრაში გადაწერილი ერთი ხელნაწერი, რომელიც შეიცავს ექვთიმე ათონელის თარგმნილ თხზულებებს. მნიშვნელოვანია, რომ მის ანდერძ-მინაწერებში 6-ჯერ იხსენიება დავითი, აქედან 4-ჯერ როგორც „ქართველთა მეფე“. კ. კეკელიძემ ამ ანდერძ-მინაწერებში მოხსენიებული დავითი გააიგივა დავით კურაპალატთან [8, 205]. დავით III-ის „ქართველთა მეფობას“ იზიარებენ ც. ქურციკიძე და მ. ლორთქიფანიძე [17, 338-339; 18, 374, 377; შეად. 13, 78-81; 19, 36]. პროფესორმა ნ. შოშიაშვილმა, გაიზიარა რა აღნიშნული მოსაზრება, დაასკვნა, რომ ანდერძ-მინაწერი შესრულებულია 994-1001 წლებში, ანუ ბაგრატ II „ქართველთა მეფის“ გარდაცვალებიდან თავად დავით III კურაპალატის გარდაცვალებამდე პერიოდში [16, 120]. ე. ი. ბაგრატ II-ის შემდეგ „ქართველთა მეფე“ არ გამხდარა არც გურგენი და არც ბაგრატ III, ამ ტიტულის მფლობელი ხდება დავით III კურაპალატი [12, 471].

პირველად ბაგრატ III „ქართველთა მეფედ“ იხსენიება წვიმოეთის ტაძრის წარწერაში, რომელიც დათარიღებულია და შესრულებულია 1002 წელს:

„სახელითა ღმრთისაჲთა მე გლახაკ/მან ან-ნა ვიწყე შენებად/წმადასა ამას ეკლესიასა სა/ყოფელსა წმიდაჲსა ნათლის მცე/მელისასა სალოცველად, ადიდენ ღმერთმან,/ძლიერისა ბაგრატ აფხაზთა და/ქართველთა მეფისა და კურა/პალატისა, და მისა მა/თისა გიორგი ოკფლის წულისა და /მეფისა ჩუენისა და საქსრა/დ ცოდვილისა სულისა მშობელთა /და მამათა ჩემთათჳს ქორონიკონი იყო სკბ“ [20, 154].

მაშასადამე, ბაგრატ III „ქართველთა მეფის“ ტიტულის მფლობელი გახდა მხოლოდ დავით III კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ. ამ მოსაზრებას იზიარებს პროფ. ვალერი სილოგავაც [15, 52-

53]. ყოველი შემთხვევისათვის, მანამდე (1001 წლამდე) ბაგრატ ი არსად არ არის მოხსენიებული „ქართველთა მეფედ“. რაც შეეხება 996 წლის მარტვილის წარწერას, ის არ უნდა იყოს სწორად აღდგენილი მ. ბროსეს მიერ. „ბროსე, - წერს ე. თაყაიშვილი, - ასე კითხულობს და სთარგმნის წარწერას: [დმერთო შეიწყალე] მეფე აფხაზთა [და ქართველთა ორთავე შინა] ცხოვრებათა აღაშენა წმინდა ესე სანათლა [ვი].... დასაბამითგანთა წელთა ქ. (?). ქორონიკონსა სივ“ [6, 4]. როგორც ჩანს, აქ ბაგრატ III-ის ტიტული „ქართველთა მეფე“ ბროსეს მიერაა აღდგენილი. ეს წარწერა გამოცემულია ვ. სილოგავას მიერაც, სადაც, ჩვენი აზრით, ტექსტი უფრო ზუსტადაა აღდგენილი:

„[† ადიდენ ღმერთმან ბაგრატ] მ(ე)ფე აფხაზთა [ორთავე შინ]ა ცხ(ო)რ(ე)ბ(ა)თა; აღაშენა წ(მიდა) ესე სანათლა[ვი] დ(ა)ს [აბამი]თგ(ან) [თ]ა წ(ე)ლთა [ხ]ქ, ქრ(ონი)კ(ონ)სა სივ“ [15, 35].

მაშასადამე, დავითმა ბაგრატ II-ის გარდაცვალების შემდეგ „ქართველთა მეფის“ ტიტულის მიღებით სულ ცოტა 7 წლით მაინც შეაფერხა ბაგრატ III-ის „ქართველთა მეფედ“ გახდომა ანუ საქართველოს გაერთიანების პროცესი; ყოველივეს გათვალისწინებით, თითქოს გასაგები ხდება, თუ რატომ იწოდება გურგენი „მეფეთა-მეფედ“. იქნებ მან ეს ტიტული, ამ ეტაპზე, დაუპირისპირა „ქართველთა მეფეს“? როგორც ვნახეთ, ბაგრატ II-ის შემდეგ „ქართველთა მეფე“ გამხდარა დავით III კურაპალატი. ეს ტიტული გვარში უფროსი მეფის შინაარსის მატარებელია. ისტორიულ წყაროებში, როგორც აღვნიშნეთ, გურგენი იხსენიება „მეფეთ-მეფედ“ [9, 278; 14, 52; 5, 29...]. ეს ტიტულიც მეფეთა შორის უპირველესს, უფროს მეფეს უნდა აღნიშნავდეს. იქნებ გურგენი ასე უპირისპირდება სწორედ დავით III კურაპალატსა და აწ უკვე „ქართველთა მეფეს“. „მეფეთ-მეფობით“ ის ერთგვარად ივსებს იმ დანაკლისს, რომელიც მას მიაყენა დავითმა „ქართველთა მეფის“ ტიტულის წართმევით. „მეფეთ-მეფობა“ არ არის უცხო ბაგრატიონთათვის. ამ ტიტულით თვით დავით კურაპალატიც იხსენიება 973 წ. „პარხლის ოთხთავის“ მინაწერში [1, 79]. მნიშვნელოვანია ერთი ანალოგია: მაშინ დავითმაც დაკარგა „ქართველთა მეფის“ ტიტული. ის იყო ბაგრატ I „ქართველთა მეფის“ შვილიშვილი და მისი კანონიერი მემკვიდრე. მიუხედავად ამისა, „ქართველთა მეფე“ გახდა ბაგრატ II „რეგენი“ (სწორედ მისი გარდაცვალების შემდეგ შეძლო დავითმა ამ ტიტულის მიღება). შესაძლოა, მაშინაც მოხდა ამ ტიტულების დაპირისპირება. დავით III-მ დაკარგა რა „ქართველთა მეფობა“, იწოდა „მეფეთ-მეფედ“, ანუ ამით ხაზი გაუსვა მის კანონიერ უფლებას - იყოს უპირველესი მეფეთა შორის (საინტერესოა ტიტულების „ქართველთა მეფე“ და „ქართველთა კურაპალატის“ ურთიერთმიმართებაც. ისტორიკოს ნიკოლოზ გურგენიძის აღნიშვნით, „ქართველთა კურაპალატის“ ტიტულის შემოღება გამოწვეული იყო ბიზანტიის მხრიდან კურაპალატის ტიტულით მანიპულირებისათვის. იგი წარმოადგენდა შუალედურ ტიტულს „კურაპალატსა“ და „ქართველთა მეფის“ ტიტულებს შორის და ვინაიდან ერთიანი ქართული სამეფოს შექმნის გამო დაკარგა თავისი ფაქტობრივი შინაარსი, ამოიღეს ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურიდანაც) [4, 18-24].

მიუზღრუნდეთ გურგენ „მეფეთა-მეფეს“. სუმბატ დავითის ძის ქრონიკის მიხედვით, „ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთს და ამისთვის გურგენს მეფეთმეფობა ეწოდა“ [14, 52]. სუმბატის მიხედვით, რადგანაც ბაგრატი (III) „ქართველთა სამეფოში“ მამის გამეფებამდე უკვე იყო გამეფებული „აფხაზეთში“, ამიტომ გახდა გურგენი „მეფეთმეფე“. აქ საქმე უნდა გვქონდეს ამ ფაქტის სუმბატისეულ გაგებასთან [შეად. 7, 109]. მოტანილი ციტატიდან ჩანს, რომ სუმბატს გურგენი წარმოადგენილი ჰყავს არა მხოლოდ „ქართველთა“ სამეფოში უპირველეს მეფედ, არამედ სხვადასხვა სამეფოების - „აფხაზთა“ და „ქართველთა“ მეფეების მეფედ და ეს მაშინ, როდესაც

აღნიშნული სამეფოები ჯერ კიდევ არ არიან გაერთიანებულნი. მაშასადამე, სუმბატის განმარტების მიხედვით, შეიძლება დავასკვნათ, რომ „მეფეთ-მეფობა“, ამ ეტაპზე, ბევრად უფრო მაღალ ტიტულად მოიაზრება, ვიდრე „ქართველთა“ ან თუნდაც „აფხაზთა მეფობა“. გურგენის „მეფეთ-მეფობის“ სუმბატისეული გაგების თანახმად, ბაგრატ II-ის გარდაცვალების შემდეგ, 994 წლიდან შეიძლება გურგენი მივიჩნიოთ ერთგვარ **სიმბოლურ მეფედ** იმ ერთიანი სამეფოსი, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული და რომელსაც რეალურად მისი ძე - ბაგრატ III ჩაუდგება შემდეგ სათავეში. იმ დროს ეს იქნებოდა აშკარა ხაზგასმა, რომ „მეფეთ-მეფე“ გურგენის კანონიერი მემკვიდრე - ბაგრატ III იქნება უპირველესი დავით კურაპალატი - „ქართველთა მეფესთან“ მიმართებაშიც, მაგრამ ასეთი მსჯელობის საფუძველს იძლევა გურგენის „მეფეთ-მეფობის“ მხოლოდ სუმბატისეული ახსნა, რაც შეიძლება გადაჭარბებულიცაა; სუმბატ დავითის ძე არის უკვე **გაერთიანებულ ქართულ სახელმწიფოში მოღვაწე პიროვნება** და ამ კუთხით აქვს გურგენის „მეფეთ-მეფობა“ ახსნილი, რაც სავსებით შესაძლებელია, არ იყოს ახლოს ჭეშმარიტებასთან. უფრო რეალურად მიგვაჩნია, რომ ამ ეტაპზე, გურგენი, აწ უკვე „ქართველთა მეფე“ დავით III-ის საწინააღმდეგოდ, იწოდა „მეფეთ-მეფედ“. ისტორიკოსი ზ. პაპასქირი წერს: „ბაგრატ „რეგენის“ გარდაცვალების შემდეგ „ქართველთა“ მეფედ იწოდა არა მისი ძე გურგენი, არამედ ამ უკანასკნელის ვაჟი ბაგრატ „აფხაზთა“ მეფე: ეს გაკეთდა ბაგრატ III-ის ლეგიტიმისტური უფლებების განსამტკიცებლად ტაო კლარჯეთში. ამ ღონისძიების ინიციატორად უნდა მივიჩნიოთ თვით გურგენი (შეიძლება დავით კურაპალატიც)“ [13, 81-82]. ის რომ ბაგრატ გურგენის სიცოცხლეშივე იწოდა „ქართველთა მეფედ“, რასაკვირველია, გურგენის თანხმობით მოხდა, ისინი ყოველთვის ერთად იყვნენ პოლიტიკური დამაბულობის დროს, მაგრამ დაშვება იმისა, რომ დავით კურაპალატიც ხელს უწყობდა ბაგრატ III-სთვის „ქართველთა მეფის“ ტიტულის გადაცემას, ცოტათი გაუგებარია; დავითმა ხომ თავადვე მიიღო ეს ტიტული ბაგრატ II „რეგენის“ გარდაცვალებისთანავე და, ალბათ, სწორედ ამიტომ გახდა გურგენიც „მეფეთ-მეფის“ ტიტულის მატარებელი, რაზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ.

იმ არგუმენტების გათვალისწინებით, რაზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ, კერძოდ - 1. ბაგრატ II-ის გარდაცვალებიდან (994 წლიდან) დავით კურაპალატის გარდაცვალებამდე (1001 წ.) ბაგრატ III არც ერთ წყაროში არ იხსენიება „ქართველთა მეფედ“; ის „ქართველთა მეფედ“ პირველად იხსენიება ხცისის ეკლესიის 1002 წლის წარწერაში (ანუ ზუსტად დავით კურაპალატის გარდაცვალების მეორე წელს); 2. გურგენი მამის - ბაგრატ II „ქართველთა მეფის“ გარდაცვალების შემდეგ არ იხსენიება „ქართველთა მეფედ“, არამედ ის იწოდა „მეფეთ-მეფედ“; 3. ათონურ ხელნაწერში დავით III კურაპალატი მოიხსენიება „ქართველთა მეფედ“ - ჩვენ ვიზიარებთ აზრს, რომ 994-1001 წლებში „ქართველთა მეფეა“ დავით III კურაპალატი. 1001 წლის შემდეგ ბაგრატ III უკვე ხდება მეფე „აფხაზთა და ქართველთა“, ანუ საქართველოს გაერთიანების პროცესი კვლავ გაგრძელდა [საქართველოს გაერთიანების საქმეში დავით III კურაპალატის როლის შესახებ იხილეთ აგრეთვე: 11; 3; 10; 2].

რაც შეეხება ტიტულს „მეფეთ-მეფე“-ს, ჩვენი აზრით, ის აღნიშნულ შემთხვევაში, მაინც არ იყო მემკვიდრეობითი ოფიციალური ტიტული. ამიტაც აიხსნება, რომ ის არ გადადიოდა მემკვიდრეობით; „ქართველთა სამეფოში“ „მეფეთ-მეფედ“ იწოდებოდნენ მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში „ქართველთა მეფის“ ტიტულის საპირისპიროდ და იგივე შინაარსით რა შინაარსსაც ატარებდა თავის თავში „ქართველთა მეფის“ ტიტული - უპირველესი მეფე მეფეთა შორის.

ბიბლიოგრაფია:

1. შ. **ბადრიძე**, დავით დიდი ტაოელის პოლიტიკური სტატუსის საკითხისათვის. თსუ შრომები. B 8-9 (155-156), ჰუმანიტარული მეცნიერებანი. თბ., 1974.
2. შ. **გლოველი**, ნ. **გურგენიძე**, ქართველ პოლიტიკოსთა ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის. კრ. „საისტორიო შტუდიები“ IV, თბ., 2003.
3. კ. **გრიგოლია**, რეცენზია წიგნისა გიორგი მელიქიშვილი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #10, 11, მარტი, 1994.
4. ნ. **გურგენიძე**, „ქართველთა მეფისა“ და „ქართველთა კურაპალატის“ ურთიერთმიმართებისათვის. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, V, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში 2001 წ. 24-27 სექტემბერს ჩატარებული ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა დარგთაშორისი კონფერენციის მასალები, თბ., 2002.
5. ე. **თაყაიშვილი**, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960.
6. ე. **თაყაიშვილი**, მარტვილის მონასტერი. რედაქტორ-გამომცემელი ბუბა კუდავა, თბ., 1993.
7. პ. **ინგოროყვა**, გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან, თბ., 1954.
8. კ. **კეკელიძე**, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1980.
9. მატინე ქართლისა, „ქართლის ცხოვრება“ I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
10. გ. **მელიქიშვილი**, ისევ ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების შესახებ. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #13. 1 აპრილი, 1994.
11. გ. **მელიქიშვილი**, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1973.
12. გ. **მჭედლიძე**, ბაგრატ მესამის საქართველო, ქუთ. 1996.
13. ზ. **პაპასქირი**, ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1990.
14. **სუმბატ დავითის ძე**, ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ ძემან დავითისმან. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ, თბ., 1990.
15. ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II. დასავლეთ საქართველოს წარწერები. ნაკვ. I (IX-XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1980.
16. ც. **ქურციკიძე**, ათონზე გადაწერილი ერთი ხელნაწერის შესახებ. „მწიგნობარი“. თბ., 1980.
17. **Лордкипанидзе М. Д.**, Картвельское царство (Тао-Кларджети). В кн.: Очерки истории Грузии. II. Грузия в IVX веках, Тб., 1988.
18. **Лордкипанидзе М. Д.**, Предпосылки объединения грузинских земель. В кн.: Очерки истории Грузии. II. Грузия в IV-X веках, Тб., 1988.

19. **Папаскири З.**, От Давида до Давида. Из истории международных отношений Грузии, 70-е годы X – 80-е годы XI вв. Тб., 2001.
20. **Шмерлинг Р.**, Древний Цвимозетский храм близ сел. Хциси. „ქართული ხელოვნება“. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, 4, თბ., 1955.

Shalva Gloveli

About the Title of the Georgian Kings-“Mepeta Mepet”

The article deals with the question of Georgian kings' titles, mainly the title “Mepeta Mepet” (King of Kings). The issue of kings' titles is an important subject of the research as they give us many-sided, rich and significant information. The article discusses the issue of the meaning of mentioned title and its possession in the “Kingdom of Georgians”, mainly possessing of the title “Mepeta Mepet”(King of Kings) by king Gurgen. The political aspects of receiving this title are shown in the article as well. “In the Kingdom of Georgians” the title of “Mepeta Mepet”(King of Kings) is admitted as the opposite term of “King of Georgians”. The opinion that Gurgen the son of Bagrat opposes David III “King of Georgians” and co-opts with the title of “Mepeta Mepet” (King of Kings) is also shared in the article. It is believed that “In the Kingdom of Georgians” title “Mepeta Mepet” (King of Kings) was not officially hereditary title. It was not possessed by heritage. Only in some cases, kings “In the Kingdom of Georgians”, in the opposite of the title “King of Georgians” were called “Mepeta Mepet” (King of Kings). This title had the same meaning as the title “King of Georgians”; the meaning of the first king among other kings.